

„Don't make the same mistakes“. Literárně publicistické působení Eriky Mann v americkém exilu

„To, co bych chtěla napsat, bude dost osobní kniha o věcech velmi obecného, ba dokonce univerzálního významu – bude to otevřená a názorná zpráva o mých zkušenostech a o mé činnosti během posledních deseti let, od roku 1933 do roku 1943, během hitlerovského desetiletí, nejkritičtějšího údobí moderních dějin.“¹

„[O]sobní kniha“ Eriky Mann o věcech „univerzálního významu“ měla vyjít pod titulem *Ausgerechnet Ich* [Zrovna já] a být bilancí jejího kabaretního, novinářského a publicistického boje proti Hitlerovi a nacionálněsocialistickému Německu. Ze své „velmi milé vzpomínkové knihy“ – jak ji 25. dubna 1944 Thomas Mann charakterizuje ve svém deníku – předčítala v rodinném kruhu.² Přesto kniha zůstala jen fragmentem, dochovány jsou pouze úvod a první kapitola.

O úmyslech spojených s touto autobiografií nicméně existují jasné a obsáhlé výpovědi. Když Erika Mann knihu začínala psát, byla již deset let nepřetržitě na cestách: s kabaretem *Die Pfeffermühle*³ ve všech německojazyčných exilových zemích, po neúspěchu *Pepper Mill* pak v USA přednášela a působila jako politická komentátorka; na velkých politických shromážděních podporovala kampaň za důsledný obchodní bojkot hitlerovského Německa; přinášela informace o životě v „třetí říši“, varovala před nebezpečím vycházejícím z Hitlerovy politiky a zasazovala se o demokracii, která musí být schopná sama sebe hájit. Jezdila napříč americkým kontinentem, proslovila až 70 přednášek za měsíc. Vystupovala na *high schools* a v ženských klubech, v židovských charitativních organizacích, sbírala peníze pro uprchlíky z Německa, Rakouska a Československa; přednášela a napsala knihu o výchově mládeže ve „třetí říši“⁴, přinášela zprávy i ze španělské občanské války; během německých náletů na Londýn pozorovala reakce Britů a hovořila o nich naživo v rozhovorech pro americké rozhlasové stanice. Těchto deset let – ale i následující roky – bylo obdobím neustálého cestování a přesunů. Pullmanův železniční vůz nazývala svým domovem.⁵ Život naplněný cestováním a psaním ji jako válečnou zpravodajku zavedl spolu s 9. americkou armádou do Pákistánu a Egypta, do Palestiny a nakonec i do „osvobozeného“ Německa.⁶ Autobiografie, z níž se dochoval jen úlomek, měla vše zmíněné

¹ Erika Mann: *Ausgerechnet Ich*. In: Táž: *Blitze überm Ozean. Aufsätze, Reden, Reportagen*. Eds. Irmela von der Lühe / Uwe Naumann. Reinbek bei Hamburg 2000, s. 11-51, zde s. 11.

² Thomas Mann: *Tagebücher 1944–1946*. Ed. Inge Jens. Frankfurt a. M. 2003, s. 48.

³ Helga Keiser-Hayne: *Erika Mann und ihr politisches Kabarett Die Pfeffermühle 1933–1937. Texte – Bilder – Hintergründe*. Reinbek bei Hamburg 1995; Ute Kröger: *Wie ich leben soll, weiss ich noch nicht. Erika Mann zwischen Pfeffermühle und „Firma Mann“*. Ein Porträt. Zürich 2005.

⁴ Erika Mann: *Zehn Millionen Kinder. Über die Erziehung der Jugend im Dritten Reich*. S doslovem Thomase Manna. Amsterdam 1938. Anglické vydání vyšlo v témže roce v New Yorku pod titulem: *School for Barbarians. Education under the Nazis*. Nové vydání německé verze připravila a doslov napsala Irmela von der Lühe. Reinbek bei Hamburg 1997.

⁵ Erika Mann: *Mein Vaterland, der Pullman-Wagen*. In: Táž: *Blitze*, s. 261–266.

⁶ K podrobnostem srov. Irmela von der Lühe: »I of all people«. *Die Erzählerin und Journalistin Erika Mann im amerikanischen Exil*. In: *Thomas Mann und das „Herzasthma des Exils“*. (Über-)Lebensformen in der Fremde. *Die Davoser Literaturtage 2008*. Ed. Thomas Sprecher. Frankfurt a. M. 2010, s. 213–230; táž: *Erika Mann. Eine Lebensgeschichte*. Reinbek bei Hamburg 2009, s. 165–279.

dokumentovat, především měla být ale „poučením“ pro následující generace, které se – jak Erika Mann s hlubokým přesvědčením doufala – budou chtít a muset z dějin poučit. O desetiletí, jehož chtěla být svědkyní a kronikářkou, v úvodu píše:

Zkrátka to bylo desetiletí, které jako by bylo vyvoleno k tomu, aby bylo svědkem ostudné sebevraždy naší civilizace – jejího apokalyptického konce v šílenství a anarchii. V jeho poslední minutě jsme ovšem zažili zázrak, pouhý okamžik před bodem nula: morální procitnutí celého světa; zrod nové vůle k přežití a očištění.⁷

Tato trochu pateticky znějící slova odkazují k Atlantické chartě ze srpna 1941, uzavřené mezi Rooseveltem a Churchilllem. Týkají se taktéž vývoje vojenské situace od momentu vstupu Ameriky do války v prosinci 1941, jakož i teheránské konference (listopad/prosinec 1943), na níž došlo k domluvě se Stalinem o vojenském postupu proti Německu a o válečných cílech a principech spolupráce po ukončení války. Už když byla Erika Mann během bombardování v létě 1940 v Londýně,⁸ neopomněla jako novinářka jedinou příležitost, aby americkou veřejnost varovala před hrozbou ze strany hitlerovského Německa týkající se jejich vlasti, a naléhavě doporučovala vojenský zásah na záchranu zemí přepadených Hitlerem. Lásku k Americe, své sympatie ke Spojeným státům pod vedením prezidenta Roosevelta nikdy neskrývala. Amerika byla v jejích očích ztělesněním liberální demokratické společnosti, svobodný a pohostinný kontinent, kde se po třech letech exilu mohla zase jednou cítit jako doma. V článku s titulem *Hostess America [Hostitelka Amerika]* z roku 1940 čteme:

Tři a půl roku, od března 1933 do září 1936, jsem pobývala v celé řadě evropských zemí: ve Švýcarsku, Rakousku, Československu, Holandsku, Francii a také v drobném Lucembursku. Měla jsem všechny tyto státy ráda a jsem jim velmi vděčná. Ale přesto jsem vždy byla jen hostem, cizincem. Bylo to mojí vinou? Nemyslím si. Nic by mě totiž nebývalo učinilo šťastnější, než kdybych byla rovnocenná, kdybych byla chápána jako přítel a společný obhájce ohrožené demokracie v těchto zemích, kde jsem mohla alespoň chvíli zůstat. Neuspokojilo by mne tenkrát nic více než výzva, abych se cítila jako doma. Od 12. března 1933, kdy jsem opustila Německo, jsem v žádném okamžiku neměla ten pocit, že jsem skutečně doma – než jsem dne 19. září 1936 přicestovala do Spojených států.⁹

Nejpozději s vypuknutím války se ale Erika Mann zdálo, že je tato liberální, pohostinná a demokratická Amerika v ohrožení. Přála si a různými žurnalistickými cestami se i veřejně zasazovala o to, aby USA svoji politiku izolacionismu přehodnotily a zavrhly. Nepřekvapí nás, že se při těchto aktivitách nesetkala pouze s kladnou odezvou; naopak musela 1. února 1939 kvůli svému anti-izolacionistickému přesvědčení čelit nevybíravému útoku z nejvyšších míst v americkém kongresu, totiž demokratického senátora za Severní Karolínu Roberta Rice Reynoldse (1884–1963).¹⁰

⁷ Erika Mann: *Ausgerechnet Ich*, s. 11.

⁸ Srov. Erika Mann: *Eine Nacht in London*. In: *Táž: Blitze*, s. 179–182.

⁹ Erika Mann: *Gastgeber Amerika*. In: *Táž: Blitze*, s. 198–211, zde s. 203.

¹⁰ Julian M. Pleasants: *Buncombe Bob. The Life and Times of Robert Rice Reynolds*. In: *The James Sprunt Studies in History and Political Science* (63) 2009.

Tento všudypřítomný, excentrický a hlasitý senátor byl zprvu příznivcem Rooseveltovy politiky „New Deal“, postupem doby se ale stále více přikláněl na stranu podnikatelů a od roku 1936 je znám především jako obhájce rigidní politiky vůči přistěhovalcům a emigrantům. Zákonnou úpravou (tzv. „Reynolds-Starnes-Bill“) chtěl drasticky pokrátit státní výlohy pro přistěhovalce, zasazoval se o odsunutí, popř. deportaci kriminálních mezi emigranty; v červnu 1941 v senátu předložil návrh, aby byla kolem Spojených států vystavěna zeď, která by zamezila uprchlíkům a přistěhovalcům vstup do země. Devízou tohoto dnes již téměř zapomenutého politika bylo *America first*. Když se v Senátu a Sněmovně reprezentantů v květnu 1939 probíral tzv. „Wagner-Rogers-Bill“, který měl (obdobně jako probíhaly „dětské transporty“ do Anglie) umožnit přijetí 20.000 židovských dětí z Německa a Rakouska v Americe, vyslovil se Reynolds rozhodně proti tomuto plánu a ten se nakonec také neuskutečnil: za dětmi a mladistvými bez doprovodu by jak známo posléze dorazili i rodiče či rodinní příslušníci, kteří by se nevešli už do beztak překročených imigračních kvót a dále by zatěžovali již přetížený americký sociální systém.

Už 1. února 1939 měl Reynolds v Senátu dlouhou agresivní řeč, v níž se jasně vymezil proti intervencionalismu, a prohlásil, že se zahraniční politika Spojených států musí v první řadě řídit vlastními zájmy a nikdo podle něj není oprávněn vmanévrovat Ameriku do války nebo i jen se přimlouvat za vojenskou pomoc. V dějinách amerického kongresu to byl zřejmě ojedinělý případ,¹¹ kdy senátor, tedy Rice Reynolds, jmenovitě a bezpříkladně napadl emigrantku, aby doložil, že v Americe žijí „aliens“ (cizinci), lidé, kteří užívají amerického pohostinství, a přitom si dovolují dávat USA politické rady, dokonce zemi nutit vést válku. Nepřekvapí nás Reynoldsova jistota, že Hitler a národněsocialistické Německo pro USA nepředstavují žádné nebezpečí. Tentýž názor zastávala i „Vindicators Association“, kterou Reynolds ještě v témže měsíci, tedy v lednu 1939, založil, a která reprezentovala nejen konzervativně izolacionistickou, ale také antisemitskou a pronacionálně socialistickou pozici, a o níž se tvrdilo, že udržuje kontakty s „Německo-americkým spolkem“ (German-American Bund).¹² Tento „spolek“ vedl Fritz Kuhn podle vzoru SA; šlo o paramilitárně organizované hnutí, z jehož řad Erika Mann po svých přednáškách pravidelně dostávala provokativní dotazy a dokonce výhrůžky. V článku *Aus dem Leben einer Vortragsreisenden [Ze života cestující přednášející]* pro *Liberty Magazine* později své zkušenosti živě popsala:

Osoby, které narušují výstupy, najdete v každém publiku, není jich ovšem nyní tolik jako před událostmi v Pearl Harboru. V současné době asi řečník sotva narazí na výraznější odpor, bude-li se dovolávat rozhodného válečného vedení a mezinárodního systému obrany. Před 7. prosincem 1941 musel ale člověk téměř na každém vystoupení počítat s lidmi, kteří tato vystoupení narušovali. [...] Tazatelé měli otázky přichystány jakoby z nacistické kuchyně, ptali

¹¹ Srov. Joachim Radkau: *Die deutsche Emigration in den USA. Ihr Einfluss auf die amerikanische Europapolitik 1933-1945*. Düsseldorf 1971.

¹² K exilu v USA a k aktivitám zmíněného „spolku“ srov. Eike Midell: *Exil in den USA*. Leipzig 1979; Hans-Albert Walter: *Deutsche Exilliteratur 1933-1950*. Sv. 2: *Europäisches Appeasement und überseeische Exilpraxis*. Stuttgart 1984, s. 380-496; *Handbuch der deutschsprachigen Emigration*. Eds. Claus-Dieter Krohn a kol., Darmstadt 1998, S. 446-466.

se, jestli náhodou není pravda, že Německo díky Hitlerovi znovu nabylo své hrdosti, a vůbec co nám je po tom, jaký režim v Německu mají.¹³

Už 8. března 1941 si Thomas Mann se znatelnými obavami poznamenal do svého deníku: „Erika [...] si s sebou ze středního Západu přivezla nepěkné zážitky. Výhrůžky v dopisech, už ne anonymní, nýbrž podepsané jménem a s adresou. *Provoz je připravený.*“¹⁴ Aniž by chtěla, ovšem bez většího překvapení, se její osoba stala v reakčně-izolacionistických kruzích terčem nenávnosti. Mohlo za to velkou měrou interview, které poskytla 27. ledna 1939 newyorskému *World Telegramm*. Ve svém senátním proslovu Reynolds tento rozhovor opakovaně citoval a bez jakýchkoliv skrupulí formuloval velmi polemicky:

I do not know who Erika Mann is –

Erika Mann believes that if the members of the Conference of the Cause and Cure of War could have spent several weeks in Spain when she was there last fall it would not have taken them until this week to indict the neutrality law as a contributing factor in the world's war and strife. I do not know who Erika Mann is; but, whoever Erika Mann is, Erika Mann says our neutrality law is all wrong. It is not right. It ought to be changed, because Erika Mann insinuates that we long since should have removed the Spanish embargo in order that the Loyalists might have the advantage of purchasing arms, ammunition, and munitions of War from this country.¹⁵

Erika Mann v tomto rozhovoru, jakož i v jiných textech, skutečně podrobně informovala o španělské občanské válce, a ve vojenském konfliktu mezi příznivci Franca a republiky spatřovala modelový příklad války mezi demokracií a diktaturou, již lze podle ní vyhrát pouze důslednou podporou demokracie. V podobných formulacích spatřoval senátor Reynolds choutky válečného štváče, hodnotil je jako zneužití hostinského práva a pokračoval:

I do not know who Erika Mann is; but Erika Mann says our neutrality laws are wrong. Erika Mann must be a great patriot, a member of some legislative body, or a great lawyer, who has studied the laws of our country, because Erika Mann is not hesitant about condemning the laws which Congress has passed. Erika Mann does not hesitate a moment about criticizing the action of the United States of America. Let us go further and see what Erika Mann says: „It is too late now“, she regretted, “for decisions like these to help the loyalists in Spain. Had it not been for the nonintervention program, the tragedy that is at its height in Barcelona today might have been averted.“ Erika Mann said, in criticism of the United States Government, that if we had not carried out the policy of nonintervention and the sort of neutrality we wanted, there would not have been any tragedy at Barcelona. Who is Erika Mann, who without hesitation criticizes and condemns the Congress of the United States? Who is Erika, Mann, who says that we, the people of the United States of America, must fight? Let me read further. Erika Mann says: „One cannot be a pacifist today in the former sense“, said the serious brunette daughter of Thomas Mann, who said that her one purpose in life is to work for the downfall of fascism within the next 2 years. I do not know who Mr. Thomas Mann is.

¹³ Erika Mann: *Aus dem Leben einer Vortragsreisenden*. In: Táž: *Blitze*, s. 266–276, zde s. 273.

¹⁴ Thomas Mann: *Tagebücher 1940–1943*. Ed. Peter de Mendelssohn. Frankfurt a. M. 1982, s. 250.

¹⁵ <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1939-pt1-v84/GPO-CRECB-1939-pt1-v84-22> [pdf; s. 1028n.; naposledy 29.6.2020]. Více k senátní řeči Reynoldse srov. také: Beverley Driver Eddy: *Erika and Klaus Mann. Living with America*. New York 2018, s. 133n.

Na tomto místě Reynoldse přerušil kolega Barkley, senátor za Kentucky, a poučil ho: „Pan Thomas Mann je velmi známý spisovatel. Nedávno napsal knihu s titulem *The Triumph of Democracy*.“¹⁶

Následující řečnická potyčka obou senátorů se proměnila v realistickou parlamentní satiru, kdy začaly padat dotazy, kdeže se ten Thomas Mann narodil, kde se v USA zdržuje a nevychází-li jeho demokratické smýšlení nakonec přece jenom z prokomunistických sympatií. Pro Eriku Mann, která podobné scény obvykle vnímala perspektivou svého kabaretního talentu, byla tato záležitost do velké míry ožehavá. Všemi prostředky usilovala o možnost veřejné repliky. Než tato odpověď počátkem dubna vyšla, stačil Hitler mezitím již anektovat tzv. „Rest-Tschechei“ a zřídit „Protektorát Čechy a Morava“. Svému bratru Klausovi Erika napsala, že slova její odpovědi ji vskutku mohou „dostat do potíží“¹⁷. Veřejně senátorovi vytkla, že ji chybně citoval a tvrdil věci, které nikdy neřekla. A navíc na světovou situaci vyjadřovala pouze zcela osobní názory. Nutit Ameriku, aby opustila svou neutralitu a vešla do války, je jí naprosto cizí, a ani k tomu prakticky nemá žádné možnosti. Doufá, že snad bude moci i nadále vyjadřovat svůj osobní názor, aniž by byla osočována z vměšování do vnitřních záležitostí Spojených států a ze zneužívání práva pohostinnosti. Nakonec doslovně zopakovala, co senátor buď nečetl, čemu špatně porozuměl nebo co vědomě interpretoval proti jejímu záměru:

To be a pacifist in the old way, to declare that we wouldn't fight under any circumstances, is to help the Fascist and Nazi program. I felt then, as I feel now, that the many millions of people throughout the world who have faith in democracy cannot refuse to accept Fascism's challenge to their ideals. I have as little desire to see blood shed by any one in any war for any purpose as has any other person in this world [...].¹⁸

Sebekritické úvahy o vlastním pacifismu, ale i o dějinách německého a evropského pacifismu se jako leitmotiv prolínají mnoha přednáškami, texty a rozhovory Eriky Mann. Jen zřídka přitom ovšem vyvolala tak prudkou nesouhlasnou reakci, navíc formulovanou ústy politického představitele, jako v tomto případě. Svědčilo to samozřejmě o všudypřítomnosti utkvělé představy, která v této době prostupovala americký veřejný prostor: šlo o podezřívání určitých lidí, že jsou komunisty nebo přinejmenším Stalinovi „sympatizanti“, jež se během několika let radikalizovalo a jež se v McCarthyho době stalo v podstatě státní ideologií. Je hořkou ironií jejich amerického exilu, že se Erika a Klaus Mannovi po porážce nacistického Německa museli v Americe oba potýkat s podezřením, že coby „předčasní antifašisté“ pracovali a stále pracují pro komunisty. Pro Eriku Mann znamenalo toto

¹⁶ <https://www.govinfo.gov/app/details/GPO-CRECB-1939-pt1-v84/GPO-CRECB-1939-pt1-v84-22> [pdf; s. 1028–1031; naposledy: 29.6.2020]. Během jara 1938 Thomas Mann proslovil v 15 amerických městech přednášku s titulem *Vom kommenden Sieg der Demokratie* (*The Coming Victory of Democracy*); Erika Mann svého otce na této přednáškové cestě doprovázela a překládala pro něj otázky publika. Text vyšel v roce 1938 také knižně. Ke kontextu srov. podrobně: Hans Rudolf Vaget: *Thomas Mann, der Amerikaner. Leben und Werk im amerikanischen Exil. 1938–1952*. Frankfurt a. M. 2011, s. 72–74, s. 241–247.

¹⁷ Erika Mann v dopise Klausovi Mannovi, 25.3.1939. Nezveřejněný dopis; Monacensia im Hildebrandhaus, pozůstalost Erika Mann.

¹⁸ *Miss Mann's View on World Affairs*. In: *World Telegramm*. 27.1.1939. Úryvek z novin; Monacensia im Hildebrandhaus, pozůstalost Erika Mann.

podezření ve spojení s celou řadou politických kontroverzí konec úspěšné kariéry politické žurnalistky a vedlo nakonec k tomu, že v prosinci 1950 stáhla svoji žádost o americké státní občanství.¹⁹

O tom všem ještě v její fragmentární biografii přirozeně není ani slovo. Dokončené pasáže, z nichž jsme zde už citovali, spíše svědčí o neutuchající snaze zásobovat americkou společnost autentickými informacemi o „třetí říši“, zprávami z jednotlivých dějišť německé okupační politiky, která byla důsledkem politiky „appeasementu“, a také přímo z front. V této době nemohla také ještě vědět (i když to mohla přece jenom tušit), že jak tuto, tak i ostatní kontroverze kolem angažované a konfliktní dcery Thomase Manna podrobně sledují a dokumentují tajné služby. Prostřednictvím velvyslanectví ve Washingtonu hlásily německé konzuláty do Berlína pilně všechna její veřejná vystoupení. V německých složkách o Ericce Mann nalezneme americké tiskové zprávy, poznámky z protokolů německých konzulárních úředníků o jejích vystoupeních a přednáškách, jakož i opakovanou poznámku, že její „nepřirozenost a nesmiřitelná nenávisť“ u amerického publika stále častěji narážejí na nepochopení. Německé velvyslanectví a německé konzuláty od Kalifornie až po Boston obdržely v roce 1937 z Berlína pokyn, aby o činnosti „emigrantky Eriky Mann“ pravidelně a přesně podávaly zprávy.²⁰ Tak se také dělo, nemělo to ovšem – pokud víme – žádné přímé následky. Stejně tak nelze v případě Eriky Mann přesně vyhodnotit, jestli a pokud ano, v jaké míře probíhala spolupráce mezi německými úřady v Americe a oddělením FBI na Ministerstvu spravedlnosti. Skutečností ale zůstává, že si FBI od počátku června 1940 vedla složky o Ericce a Klausovi Mannových. V Eričině případě končí zápisy až v roce 1954 a akta obsahují téměř 200 stran.²¹

V popředí autobiografického ohlédnutí za deseti lety exilu stojí pochopitelně jiné kontexty a konstelace. Když na podzim roku 1943 začala se sepisováním, byla Amerika již dva roky na straně Anglie ve válce proti nacistickému Německu. Pár měsíců po zničující porážce německých vojsk u Stalingradu (únor 1943) se britsko-americkým vojskům v Severní Africe podařilo dosáhnout zvratu, a v červenci 1943 se uskutečnilo přistání spojeneckých sil na Sicílii, domluvené na konferenci v Casablance (leden 1943), a přivedilo pád Mussoliniho. Jako příslušnice 9. americké armády se Erika Mann přímo účastnila dění v severní Africe. V Káhiře vedla interview s americkým velitelem pro Blízký Východ, majorem generálem Lewis H. Breretonem, které se týkalo válečných operací a válečné strategie spojenců. Tento muž novináře na začátek zcela otevřeně sdělil, že si o ženách v uniformě nemyslí vůbec nic dobrého, protože vojáky jen rozptylují od jejich povinností; to ale Ericce Mann nezabránilo, aby o osobě a působení tohoto muže pro *Liberty Magazine* napsala podrobnou zprávu.²²

¹⁹ Dopis otištěn in: Erika Mann: *Briefe und Antworten*. 2 svazky. Vyd. Anna Zanco Prestel. München 1984 a 1985. Zde sv. 1, s. 275–280.

²⁰ Politický archiv AA, složka Erika Mann. Do roku 1941 vyhotovily německé konzuláty, popř. německé velvyslanectví přibližně deset zpráv.

²¹ Materiály, do nichž mi FBI umožnila nahlédnout jsou místy začerněny, některé dokumenty mi vůbec nebyly vydány. Další podrobnosti srov. von der Lühe 2009, s. 208n. Za rozhodující pomoc při pořizování těchto materiálů ve Washingtonu děkuji Fredricu Krollovi. Srov. mimochodem: Alexander Stephan: *Im Visier des FBI. Deutsche Exilschriftsteller in den Akten amerikanischer Geheimdienste*. Stuttgart 1995.

²² Srov. Erika Mann: *Warten auf den General*. In: *Táž: Blitze*, s. 281–290.

Praktická novinářská práce Eriky Mann, její zprávy z míst bojů a z front vždy vycházely z jasné politické perspektivy; byla to perspektiva naděje a víry ve vítězství. I když svému konání a svým textům většinou nepřisuzovala význam přesahující konkrétní den, psala a hovořila z pozice obracející se do budoucnosti a s osvícensky pragmatickým podtónem, který se někdy – jak jsme již zmínili úvodem – projevoval výběrem patetických slov. Že se považovala za kronikářku desetiletí, jež mělo sklony k „šílenství a anarchii“, současně ovšem za svědkyni nového „morálního procitnutí“, si navzájem neprotiřečí. Právě proto, že význam a vliv své práce spíše podhodnocovala; protože byla přesvědčena, že historicko-politické události jsou podstatné, jelikož se dějí, a nikoliv proto, že by se děly „právě“ jí, tedy na základě tohoto přesvědčení je třeba číst výroky, jako jsou ty následující. Také ony pocházejí z nedokončené autobiografie, také ony nám mohou objasnit, proč si Erika Mann myslela, že je povinna druhým zprostředkovat své zkušenosti a zážitky:

Myslím si, že idealismus je nejen krásnější, ale ve výsledku také realističtější než každý vychytralý, cynický *realismus*. Tím, že takzvaní realisté ignorují takové prosté myšlenky jako dobro a zlo, slušnost a zločin, jsou ochotni zaplést se s ďáblem, který je samozřejmě mnohem snáze přelstí a podvede. Realisté jsou přesvědčeni, že není moudré bránit své sousedy proti agresí ze strany cizích mocností. Jak jsou tito realisté krátkozrací! Jejich chytré triky nefungují. Jejich politika „appeasementu“, „účelnosti“, „izolacionismu“ nakonec vždy selže – bude to nevyhnutelné a zničující. Zlo nelze uchlácolit; je nutné s ním bojovat a zničit ho.²³

Politika „appeasementu“ vůči nacistickému Německu ze strany evropských demokracií umožnila mnichovskou dohodu, jíž předcházelo připojení Rakouska k Německé říši, následovalo obsazení Sudet a nakonec i tzv. „Rest-Tschechei“ na podzim 1938, resp. na jaře 1939. Přepadením Polska 1. září 1939 Hitler rozpoutal válku, která definitivně odhalila veškeré pokusy o přizpůsobení a snahy o diplomatické vyrovnání s fašistickou diktaturou jako iluze. Amerika, kterou Erika Mann milovala a ctila jako vzor demokracie, se zdála vůči tomuto nebezpečí hluchá, cítila se v bezpečí díky „Maginotově“ linii oceánu, proto všechna varování odmítala jako nedovolené vměšování do vnitřních záležitostí obrovského kontinentu, popř. – jak ukazuje případ Reynolds – je dokonce veřejně trestala. Jak jsme zmínili, přinášelo to do soukromého i profesního života Eriky Mann mnohá nebezpečí; ona sama se tímto nebezpečím nedala odstrašit, naopak stále znovu hledala prostřednictvím nových publicisticky-literárních forem možnosti, jak na situaci reagovat. Vedle svých přednášek a činnosti válečné dopisovatelky reflektovala politické události také ve svých knihách a esejích, příspěvcích a polodokumentárních povídkách, především se ale snažila Ameriku vyburcovat, neboť ta byla v jejích očích vůči hrozícímu nebezpečí nebezpečně slepá.

Do tohoto kontextu lze zařadit také povídku, která má formu rozhovoru a která vyšla roku 1940 ve sborníku s titulem *Zero Hour [Hodina Nula]* vedle příspěvků renomovaných spisovatelů, novinářů a politických poradců. Text Eriky Mann lze číst jako opětovnou, nyní ovšem vědomě literárně-autobiografickou odpověď na útoky senátora Reynoldse z předchozího roku. Svým titulem *Dont't make*

²³ Erika Mann: *Ausgerechnet Ich*. In: Táž: *Blitze*, s. 11–51, zde s. 12.

*the same mistakes*²⁴ [Nečinite těch samých chyb] navazuje na živě diskutovaný román amerického spisovatele Sinclaira Lewise (1885-1951). Tento autor se ve své knize *It can't happen here* z roku 1935 (č. *U nás se to stát nemůže*, 1936) snažil otrástit americkou sebejistotou, že je fašismus toliko německým, popř. evropským fenoménem, který Ameriku nikdy neohrozí, protože ji chrání oceán.

Ve vlaku mezi Chicagem a Los Angeles se vypravěčka setká s mladým, vzdělaným, sympatickým Američanem, jenž zastává výše zmíněnou pozici a který je nucen si během mnoha hodin vícedenní cesty vlakem vyslechnout, co ona, tedy Erika Mann, sama prožila v posledních letech Výmarské republiky a v letech po Hitlerově nástupu k moci. Průběh a výsledek první světové války, Versailleskou smlouvu, německou hudbu či evropskou kulturu – to vše mladý Američan zmiňuje, aby vyzdvihnul historicko-politickou jedinečnost německé cesty k nacionálnímu socialismu a aby podtrhnul, že v Americe něco podobného není možné. Jeho společnice v kupé, Erika Mann, ovšem namítá, že i „nemoc“, která se nevyskytuje v bezprostředním sousedství, může být nebezpečná:

The young man glanced up sharply. »In the neighborhood? Is Europe our neighborhood? Isn't the Atlantic-Ocean between us? But even without the ocean; some people are immune to certain diseases. I believe that we in America are immune to Nazism. First of all, we have not lost a war. Second, our democracy is not of yesterday, just as Hitler's dictatorship is not of yesterday. The German tradition ...«

Now it was I who stopped him. »I know what you are going to say.« No doubt: he was going to conjure up Washington and Lincoln and contrast them with Frederick the Great and Bismarck. He was going to say that anti-humanitarian tendencies have always existed in Germany; yes, that all *great men* in German history have been anti-humanitarian, anti-democratic, *authoritarian* and militaristic. But in America, freedom was at home. America was immune to any disease whose first symptom was the destruction of freedom.²⁵

Fiktivní rozhovor mezi vzdělaným americkým studentem a německou novinářkou a emigrantkou se postupně proměňuje v poučnou konverzační hru, v níž se tříbí historická argumentační logika a pohled na politické dějiny současnosti. Na rozhodujícím místě mladý muž zvolá:

Please tell me where *is* the similarity between Germany of 1931, England and France of 1938, and America of 1940? Where are the common sources of failure? What did you Europeans do to get your-self into such a mess? And what are we supposed to do to stay out of it? Could you tell me that, as briefly and easily as possible?²⁶

Než vypravěčka skutečně odpoví, shrne ještě, co od ní mladý americký student vlastně chce vědět:

I am to give you a report of all our mistakes, faults, and crimes of omission. Furthermore, I am supposed to show you that (a) Europe, instead of avoiding them, has copied all mistakes, faults and crimes of omission from Republican Germany. And that (b) America is also not far from repetition of those same mistakes, faults and crimes of omission. I am to explain why »resistance« did not

²⁴ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*. In: *Zero Hour. A Summons to the Free*. Vydal Stephen V. Benét. New York 1940, s. 13-76. Další zastoupení autoři: Stephen V. Benét, Mc George Bundy, William L. White, Garret Underhill a Walter Millis.

²⁵ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 14n.

²⁶ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 21.

function, first in Germany, then in the rest of Europe, and finally, foretell whether it will not function here either. Is that the idea?²⁷

Mladý Američan, který rád diskutuje, chce právě toto vědět; a aby mu vypravěčka zprostředkovala zmíněné vědění co nejnázorněji a současně s co největším důrazem, navrhne, že mu přenechá manuskript, v němž popisuje své zkušenosti z Německa na konci Výmarské republiky. Ve skutečnosti ovšem tato zpráva vznikne na cestě vlakem během nočních hodin. Lze ji číst jako průpravu k sepsání zmíněné autobiografie o tři roky později; v tomto kontextu slouží ale jako mediální a argumentační pilíř pro pokus poučit a přesvědčit partnera v diskuzi, jak už to Erika Mann coby zkušený řečník mnohokrát činila se zcela jiným publikem a za zcela jiných okolností. Myšlenka, ústřední pro americkou situaci, je variačně zpracována a ilustrována názornými osobními zkušenostmi. Již na počátku je shrnuta ve zjištění, že „ten, kdo chce pouze bezpečí, v bezpečí nikdy nebude“²⁸.

Vypravěčka zmiňuje, že podobné smýšlení o bezpečí, odhlížející od principů a obsahů, ochromilo vnitřní německý odboj při vzestupu nacionálního socialismu, stejně jako politika „appeasementu“ evropských demokracií vůči Hitlerovi. Ve své zprávě o mládeži „zlatých dvacátých letech“ – sepsané pro mladého amerického spolucestujícího na cestě vlakem v Pullmanově voze – hovoří Erika Mann o politickém prostředí a intelektuální mentalitě své, ale i obecně evropské mladé generace 20. a raných 30. let 20. století. Připodobňuje situaci k tanci na vulkán, zmiňuje, že mladí přenechali politiku „expertům“ a sami si s nevinnou a veselou myslí užívali svobody a nezávanosti bez jakéhokoliv omezení a bez vědomí nebezpečí, které první německé demokracii hrozilo ze všech stran. Pomocí jednoduchých vypravěčských prostředků Erika Mann před adresátem předestírá dějinnou bilanci postojů a smýšlení jedné německé a evropské generace. Opakovaně používá pro tento obraz metaforu postupující nemoci:

Europe was ailing after the first World War. But although the disease appeared only sporadically, and not all of its symptoms were obvious everywhere at the same time, it nevertheless attacked all countries alike. Incidentally, many of the symptoms in France were exactly the same as those in Germany and Italy. Even England and America were not spared. After the War, there was a deep disillusionment everywhere, and a »nihilism« created by this disillusionment. Everywhere was the feeling of having been cheated. Everywhere youth sought compensation for the privations and hardships of the »great times« just passed. Everywhere they plunged into violent pleasures and excesses. New and wild music coming from America was an intoxicant. But it was no longer an intoxication for a »cause« (as for instance, the patriotic intoxication for the »fatherland«). It was intoxication, in general, admittedly and emphatically for no cause at all. In order to intensify it, all methods were permissible; music and alcohol, marihuana, morphine and cocaine. In the back rooms of Berlin's night clubs, narcotic poisons were sold just as in the harbor saloons of Marseilles or in the night clubs of Harlem, New York²⁹

Nihilismus – jak líčí vypravěčka dál – byl „in“, lidé na něj byli dokonce jaksi „pyšní“.

The inordinate love of pleasure on the part the young, life-thirsty, post-war generation, purposely overlooked the greatness of the tasks before it. And the generation of parents seemed exhausted

²⁷ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 22n.

²⁸ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 15.

²⁹ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 25.

and weary from fighting. Neither did the victorious democracies see that nothing decisive was gained by the destruction of Imperial Germany, that nothing was »settled« – nor did Republican Germany wish to recognize how weak the legs were on which she stood. Here, as well as there, the reins were slacking. The wounds which the War had inflicted upon people were deep. Where neither apathy nor weariness ruled, wound-fever broke out. But the hectic and super-animated activity which it created was misunderstood. Because in some places there was feverish energy, it was thought that productive regeneration was in full force. Even the restless and curious lust for travelling which came upon us at that time was looked upon as a »new will for understanding« among the nations. Everywhere, there were meetings, congresses, international gatherings. The students, the writers, the women's organizations got together in the capitals of Europe. By the thousands, Americans flocked to Paris where they met with thousands of Germans, Russians, Italians, Englishmen. They held discussions, ate, drank – they enjoyed peace and freedom. But did they actually learn to know each other? Did they have a living insight into each other's problems? Did they try jointly to solve those problems? Hardly. Everything was most interesting, most stimulating and pleasant. On the speaker's platforms, from speaker's tables, people were seized by fever when they spoke of the League of Nations, as »the new and impregnable fortress of peace«. But it was unfortified, this fortress. America had refused to become a part of its defense and Europe alone did not have the power to defend it. The »fortress of freedom« had neither power nor respect. If it had not existed at all, it would have been much better. The deceptive and dangerous idea of security stood on a fake foundation.³⁰

Pro svého mladého spolucestujícího Erika Mann formuluje přehlednou narativní bilanci epochy, která pracuje s přesvědčivými příklady a plauzibilními závěry. Především ale sleduje jasnou a explicitní argumentačně-didaktickou intenci. Tento mladý muž má porozumět; a aby porozuměl, musí si umět představit, co se dělo v Německu před a po nástupu národního socialismu, jaká mentální a kulturní očekávání, iluze, naděje a zklamání typická pro konkrétní prostředí či generace po první světové válce existovaly. V autobiografické exilové literatuře jsou podobná ohlédnutí velmi oblíbená.³¹ Také Klaus Mann se v mnohem rozsáhlejší formě a s nárokem na kompletnost o jedno takové pokusil ve svém románu *Der Wendepunkt*³² (č. *Bod obratu*, 1997). Na rozdíl od nespočtu podobných autobiografií exilových autorů nejde Erika Mann v jejím textu koncipovaném jako rozhovor o vylíčení skutečně osobních, individuálních zkušeností, na jejichž základě by vypravěčka vystupovala jako jedinečná osobnost se zcela individuálními zkušenostmi. Erika Mann usiluje o pravý opak: vytvořením fiktivní konverzační situace reaguje na reálný, autentický politický diskurz, do něhož vědomě zasahuje, a ospravedlňuje to profesním a politickým étosem válečné zpravodajky a novinářky. Osobní a soukromý rozměr, který hraje ve vyprávění věnovaném mladému Američanovi centrální roli, právě neslouží autostylizaci její osoby, nýbrž zvěrohodnění situace všeobecného významu. Vypravěčský a argumentační koncept jejího textu sice předpokládá autenticitu a blízkost k realitě, přesto necílí na jedinečný význam autenticky prožitého obsahu, ale na politické poučení a důsledky pro praktický život, které je možné, ba nutné v dobách ohrožení z podobných vyprávění a zkušeností pro obranu čerpat.

³⁰ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 27

³¹ Srov. mj. Heinrich Mann: *Ein Zeitalter wird besichtigt* [1946]. Ed. Peter Paul Schneider. Frankfurt a. M. 1988; Ludwig Marcuse: *Mein Zwanzigstes Jahrhundert. Auf dem Weg zu einer Autobiographie*. München 1960; Stefan Zweig: *Die Welt von gestern. Erinnerungen eines Europäers* [1942]. Vydal a komentář napsal Oliver Matuschek. Frankfurt a. M. 2017.

³² Klaus Mann: *Der Wendepunkt. Ein Lebensbericht* [1952]. Nové rozšířené vydání. Reinbek bei Hamburg 2006.

Na mladého Američana učiní vypravěčská a argumentační výřečnost vypravěčky dojem. Ta si dává hodně záležet, aby zase nezneužila hostitelské právo v Americe a aby Američanům neříkala, co si mají myslet a co mají dělat. Ale jednu věc, jak přiznává, mladému muži jasně klade na srdce: Chce jej varovat před opakováním strašlivé chyby, která spočívá v podcenění Hitlera a jeho programu dobytí světa. Patos a pochybnosti o sobě samotné ani v této souvislosti nechybí:

Am I going too far? Am I a stranger? Am I meddling in other people's affairs? There is only one affair – the affair of mankind – and that is my affair as well as yours. Into the hands of America, into your hands, God has placed the affairs of mankind. And one man should be forbidden to entreat you: »Act! This is your honor, it's the final hour – the Zero Hour!« Exhausted, I stopped. My friend was listening in silence. Now, having finished, I was a little ashamed of my emotionalism. I had let myself go, I thought, and it is probably not clever to be so terribly frank. But then again, I thought: Only the truth, the pure and full truth should be spoken from now on. And what I have said was the truth. To the devil with »tactics«, with pseudo-clever and insincere strategy, to the devil with diplomacy in a world where murderers disguised as diplomatic representatives of the mortal enemy walk around freely in peace, and their »im-munity « prepare for the last monstrous crime. To the devil with egoistic and cowardly »caution« in a world which has been ruined by egoistic and cowardly caution. The young man gave me a long and searching look. When he finally answered, there was a warmth and friendship in his tone. What he said had weight although it was clothed in light words: »O. K.«, he said, »I see«.³³

Ze skeptického a diskuze chtivého cizince se během rozhovoru stal mladý přítel; následkem dlouhé společné cesty, kontroverzního rozhovoru, který oba během cesty vedli a který získal – díky zvláště pro tuto příležitost sepsané zprávě – dodatečně autenticko-fiktivní rozměr. V politických závěrech se oba kontrahenti nakonec shodnou: vnitropoliticky i geopoliticky nemůže nikdy existovat bezpečí, je-li bezpečí jediným cílem politického konání. Politika v rozhovoru a jako rozhovor určuje duktus a dikci vyprávění, fikcionalizace se stává prostředkem politické publicistiky, prosté vyprávění z obyčejného života klíčem pro pochopení komplexních politických dějů. Kniha *Zero Hour* ve své době nezaznamenala v americkém tisku větší ohlas. O to větší výpovědní hodnotu má skutečnost, že kritik *Los Angeles Times*, Paul Jordan-Smith, četbu literárně autobiografického eseje Eriky Mann důrazně doporučoval, protože Američané díky němu mohou pochopit, „že se ubíráme po velmi nebezpečných cestách, po nichž šlo Německo v období republiky – nejednotné a nasmělé, zatímco pár nacistů, kteří vylezli ze stok a vězení, si je nakonec podmanilo“.³⁴

Didakticky a narativně spíše konvenčními, ovšem nanejvýš účinnými prostředky Erika Mann znovu, ale v jiném médiu tematizuje výše popsany útok senátora Reynoldse: na prostoru prosté povídky s velkým historicko-politickým poučným potenciálem si nejen vyzkoušela jak uspět, publicisticko-literárně si v malém připravila i to, z čeho nakonec učinila kompoziční princip ve svém povídkovém cyklu *The Lights go down* [*Světla zhasínají*] publikovaném rovněž v roce 1940.³⁵ I zde používá postavu mladého

³³ Erika Mann: *Don't make the same mistakes*, s. 76.

³⁴ Citováno dle Beverly Driver Eddy: *Erika and Klaus Mann. Living with America*. New York 2018, s. 189.

³⁵ Erika Mann: *The Lights go down*. New York (Farrar & Rinehart) a Londýn (Secker & Warburg) 1940. Německý překlad vyšel teprve v roce 2005 (překlad E. G. Richter): Erika Mann: *Wenn die Lichter ausgehen*. Vydala a doslov napsala Irmela von der Lühe. Reinbek bei Hamburg 2005.

Američana. Na cestě po nacistickém Německu mladík navštíví jedno jihoněmecké univerzitní město a domnívá se – dobromyslně i ukvapeně – že je díky Hitlerovi v Německu zjevně vše v nejlepším, vlastně v ideálním pořádku. Hlasité zvuky pochodujících bot, křičící hlasy z tlampačů a rozhovor s jedním taxikářem ovšem cizince poučí o skutečném stavu věcí. Jen proto, že se na něj jako na cizince nevztahují některá opatření, zůstane ušetřen pokárání, že zmeškal veřejný přenos Hitlerova proslovu. Jeho pochyby, jeho iritace vším, co zažívá, postupně narůstají. Jedná se současně o pochybnosti vypravěčky, která coby imaginární průvodkyně umožňuje čtenáři nahlédnout do útrob domů, za fasádu spokojeného všednodenního světa zdánlivě konformního s režimem. Na příkladu deseti povídek z různého společenského prostředí Erika Mann ilustruje zápletky a protiklady, tlak na přizpůsobení se a odboj, oportunismus a opozici v Německu za „třetí říše“.

Erika Mann v podstatě sepsala literární studii jihoněmeckého maloměsta, užívá ovšem vypravěčské prostředky žánru, v Americe tou dobou velmi populárního³⁶: tzv. *small town literature* umožnila americkému střednímu západu a jeho vesnicím a městečkům spoře rozestým po krajině vstup do literatury a na jeviště divadel. Nejznámějšími zástupci této literatury byli např. Edgar Lee Master se svou *Spoon River Anthology* (1915), Sherwood Anderson a jeho povídky *Winesburg, Ohio* (1919; č. *Městečko v Ohio*, 1976) a především *Main Street* (1920; č. *Hlavní třída*, 1984) Sinclaira Lewise. S oběma naposled jmenovanými autory se Erika Mann a Klaus Mann znali od roku 1928. Uvedené texty se pohybují na pomezí literárního experimentu a sociologické studie, jejich ústředním momentem je kritické zobrazení konvencí a konfliktů maloměstského života. *Middletown. A Study in American Culture* [Maloměsto. Studie z americké kultury] zní titul první empiricko-sociologické studie Helen M. Lyndové a Roberta S. Lynda z roku 1929.

Podtitulem amerického vydání své knihy, *Middletown – Nazi Version* [Maloměsto – nacistická verze], tak Erika Mann navazuje na známý syžet a žánr. A to z dobrého důvodu: Chtěla oslovit americké publikum, a nikoliv německojazyčné emigranty. Také hra Thorntona Wildera *Our Town* (č. *Naše městečko*, 1985), premiérována v roce 1939, mohla být pro Eriku Mann při psaní její povídkové knihy inspirací. V listopadu 1939 navštívili sourozenci v Bostonu představení tohoto populárního kusu. S jeho autorem, jenž v roce 1938 získal Pulitzerovu cenu, se Erika a Klaus Mannovi dobře znali. První kapitola Eričiny knihy se jmenuje *Our City*, a stejně jako je u Wildera jakýsi „stage manager“, který v retrospekcích poučuje publikum, tak v textu Eriky Mann čtenáře „naším městem“ v jižním Německu doprovází vypravěčka svými komentáři a poznámkami. Základní situace všednodenního života obyčejných lidí (láska, nemoc, smrt) Thornton Wilder ve své hře představuje jako součást univerzálního řádu, v němž mají své místo a svůj živoucí význam také obyčejné věci. *Middletown – Nazi Version*, kterou Erika Mann představila angloamerickému publiku o necelé dva roky později, naopak ilustruje ohrožení a zvrácenost této všednodennosti následkem diktatury a barbarství. Pomocí narativních vzorců tehdejší americké

³⁶ K podrobnostem srov. von der Lühe 2010, s. 218nn.

literatury tedy Erika Mann americkému publiku ukázala, jaká je zrovna situace v zemi básníků a myslitelů.

Publicisticko-literární dialog, jenž Erika Mann ve svém americkém exilu užívala nejpozději od počátku války, sleduje jasné politické, antifašistické a anti-izolacionistické cíle; jde v pravém smyslu o transatlantický dialog. Vychází z důvěry v moc zdravého lidského rozumu, v přesvědčivost fakt a argumentů a ve své podstatě nezničitelné schopnosti naslouchání a empatie; jeho cílem je budoucí svět bez nacionalismu. Svůj pohled na vlastní osobu a svou vizi budoucího světa po vítězství nad nacistickým Německem popsala Erika Mann v krátkém fejetonu s titulem *Gedanken im Tee-Salon* [Myšlenky z čajového salónu] z roku 1943 takto:

A kam [...] jsem patřila já? [...] ke všem, kdo v této válce stojí na straně svobody a slušnosti a proti nestydatosti. [...] Protože to, kam nakonec patříme, je nový, světlejší svět, který chceme, za který ve skutečnosti bojujeme [...]. Jde o svět – jeden jediný, dostatečně velký pro všechny, ale ne pro všechno. Co na něm nemá místo? To slovo zní jako klišé, a tak bychom se mu raději vyhnuli. Ale to nelze. To, co se za ním skrývá, učinilo z planety spáleniště, a proto je třeba ho zavrhnout, přesně podle zákonů nového světa. To slovo zní: *nacionalismus!*³⁷

In: *Freunde der Monacensia e.V. Jahrbuch 2020. Allitera Verlag, s. 133-152.*
Z němčiny přeložil Lukáš Motyčka.

³⁷ Erika Mann: *Gedanken im Tee-Salon*. In: *Táž: Blitze*, s. 277–281, zde s. 281.